

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 28, Αρ. 1 (2006)

Αλέξανδρος Α. Χρυσής, Εισαγωγή στην Κοινωνική Φιλοσοφία του Διαφωτισμού, Κριτική, Αθήνα 2002, 168 σελ.

Γιώργος Σιακαντάρης

doi: [10.12681/hpsa.14669](https://doi.org/10.12681/hpsa.14669)

Copyright © 2017, Γιώργος Σιακαντάρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σιακαντάρης Γ. (2017). Αλέξανδρος Α. Χρυσής, Εισαγωγή στην Κοινωνική Φιλοσοφία του Διαφωτισμού, Κριτική, Αθήνα 2002, 168 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 28(1), 151–155.
<https://doi.org/10.12681/hpsa.14669>

ευρύτερο δημόσιο τομέα; πώς λειτουργούν οι διαρθρωτικές ακαμψίες στις αγορές προϊόντων και εργασίας στην Ελλάδα και ποιες οι επιπτώσεις τους; επίσης –ζήτημα εξαιρετικά επίκαιρο–, πώς εντάσσεται η ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση στον διεθνή συγκριτικό χάρτη; ποιες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις χρειάζονται προκειμένου να συνδεθεί η ελληνική ανώτατη εκπαίδευση με τα σύγχρονα δεδομένα της αξιολόγησης, του ακαδημαϊκού ανταγωνισμού και των ραγδαίων μεταβολών στο ευρύτερο γνωσιακό περιβάλλον; ακόμη, γιατί καθυστερεί η απονομή δικαιοσύνης στην Ελλάδα, και πώς συνδέονται οι διαθέσιμοι πόροι του συστήματος απονομής δικαιοσύνης με τα αποτελέσματα και την ελλιπή αποδοτικότητα λειτουργίας του; πώς και προς ποια κατεύθυνση μπορούν να μεταρρυθμιστούν οι ανθρώπινες και οργανωτικές υποδομές του δημόσιου τομέα; ποιες οι επιδράσεις του φθόνου στην οικονομική δραστηριότητα, στην περίπτωση της Ελλάδας; Αυτά είναι ορισμένα από τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα που δομούν το βιβλίο. Οι συγγραφείς κατευθύνονται σε αξιολογικές προτάσεις θεσμικής μεταρρύθμισης, που επιδιώκουν να εξυπηρετήσουν ταυτόχρονα την οικονομική αποδοτικότητα με την κοινωνική συνοχή.

Τα ερωτήματα είναι ίσως υπέρμετρα φιλόδοξα για να απαντηθούν με πληρότητα στο εννοιολογικό και εμπειρικό τους βάθος. Επίσης, το πλεονέκτημα της λιτότητας και οικονομικής «κομψότητας» (*parsimony*) των προσεγγίσεων της δημόσιας επιλογής, είναι ταυτόχρονα και η μεγάλη αδυναμία τους: δεν ανάγονται όλες οι κοινωνικές διαδράσεις σε συναρτήσεις ατομικής μεγιστοποίησης. Όμως ο ισχυρός εμπειρικός προσανατολισμός των συγγραφέων τούς διασώζει από τον συγγενή πειρασμό του θεωρητικού αναγωγισμού. Επιπλέον, το βιβλίο είναι εξαιρετικά αποτελεσματικό στο να διατυπώνει τους όρους που «αναπλασιάζουν» τη συζήτηση περί μεταρρυθμίσεων, συμβάλλοντας γόνιμα και προκλητικά σε έναν δημόσιο διάλογο που είναι βέβαιο πως θα έχει συνέχεια.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Α. ΧΡΥΣΗΣ, *Εισαγωγή στην Κοινωνική Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, Κριτική, Αθήνα 2002, 168 σελ.

Ο χαρακτηριστικός τρόπος προσέγγισης των κοινωνικών διεργασιών από την πλευρά του ελληνικού επαρχιωτισμού εκφράζεται μέσα από μια μεμφί-

μοιρη κριτική για την καθυστέρηση ανάπτυξης προβληματισμών που έχουν προ πολλού αναπτυχθεί σε άλλες χώρες. Αυτή η κριτική αποσυνδέει την όποια συζήτηση από τα πραγματικά κοινωνικά πλαίσια που την περικλείουν και αδυνατεί να κατανοήσει ότι η μελέτη του κοινωνικού είναι πρωτίστως μελέτη του παρόντος με τη βοήθεια του παρελθόντος.

Αντί, επομένως, να μεμψιμοιρεί κανείς για την καθυστέρηση της μεταφοράς των ιδεών του Διαφωτισμού στη χώρα μας, είτε δια μέσου της μετάφρασης βασικών του έργων και σημαντικών διεθνών συγγραμμάτων είτε μέσα από την ανάπτυξη ενός ελληνικού προβληματισμού, καλά θα κάνει να παρατηρήσει πως μετά τη Μεταπολίτευση και ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια έχει ενταθεί η παραγωγή βιβλιογραφίας σχετικής με τον Διαφωτισμό.

Οι αιτίες αυτής της καθυστέρησης, αν και δεν αποτελούν αντικείμενο αυτής της βιβλιοκριτικής, είναι δύο: η πρώτη συνδέεται με τις πολιτικές συνθήκες συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους το οποίο, λόγω της αδύναμης εκβιομηχάνισης, της ασθενικής αστικής τάξης και της αποτυχημένης προσπάθειας εκουγχρονισμού του αγροτικού τομέα, ακολούθησε πολιτικές ενσωμάτωσης που κυριαρχούνταν από πελατειακά και κρατικιστικά πρότυπα και όχι από τις επιταγές του κοινωνικού φιλελευθερισμού· η δεύτερη είναι ιδεολογική και έχει δύο πτυχές. Η πρώτη αφορά τους ισχυρούς δεσμούς της ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας με το ελληνικό κράτος και τη διαμόρφωση σχέσεων εξάρτησης του δεύτερου από την πρώτη. Αυτή η εξάρτηση άνοιξε τον δρόμο της καταγγελίας ως αντεθνικά δρώντος οποιουδήποτε αμφισβητούσε τα ψευδο-πρωτεία της εκκλησίας στη συγκρότηση του σύγχρονου ελληνισμού. Η δεύτερη πτυχή αφορά στην ιδεολογία της ελληνικής Αριστεράς η οποία, αντί να αποτελέσει το αντίπαλο δέος στον θρησκευτικό εθνικο-λαϊκισμό, έγινε δυστυχώς θύμα μιας ιδιαίτερα μονόχροτης και αρτηριοσκληρωτικής ανάγνωσης του μαρξικού έργου που θεωρούσε τον Διαφωτισμό ως ιδεολογία της αστικής τάξης.

Συνέπεια αυτών των ιδεολογικών εγκλήσεων ήταν η απόρριψη από την εξουσία αλλά και από την Αριστερά του φιλοσοφικού ρεύματος του Διαφωτισμού ως επικίνδυνου φαινομένου. Με τη Μεταπολίτευση όμως άλλαξαν σταδιακά τα δεδομένα στο πολιτικο-κομματικό πεδίο, στον συνασπισμό εξουσίας που κυβερνά τη χώρα, στο επίπεδο των διεθνών της σχέσεων όσο και στον ιδεολογικο-πολιτισμικό χώρο. Έγινε έτσι δυνατή η ανάπτυξη ενός σχετικά έντονου προβληματισμού γύρω από τις οικουμενικές αξίες που αναδεικνύονται από το πρόταγμα του Διαφωτισμού. Το γεγονός πως αυτές οι αξίες είναι και αστικές δεν ακυρώνει τον οικουμενικό τους χαρακτήρα, αφού

πολλές από τις αστικές αξίες είναι οικουμενικές και όχι το αντίστροφο.

Το βιβλίο του καθηγητή Αλέξανδρου Χρύση, που διδάσκει Κοινωνική Φιλοσοφία και Φιλοσοφία της Ιστορίας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, έρχεται να προστεθεί στον αναπτυσσόμενο ελληνικό προβληματισμό σχετικά με τον Διαφωτισμό. Ο συγγραφέας αναφέρεται αρχικά στα ιδεολογικά και φιλοσοφικά προαπαιτούμενα που αποτελούν τη ζωογόνο ουσία του Διαφωτισμού. Αυτά είναι το ρεύμα του νομοιαρχικού ορθολογισμού που εκπροσωπείται από τον Descartes και εκείνο του εμπειρισμού που εκπροσωπείται στην Αγγλία από τον Locke και στη Γαλλία από τον Coudillac. Ο Χρύσης όμως, πέρα από τις φιλοσοφικές επιρροές, αναφέρεται και στην καταλυτική επίδραση της νευτώνειας φυσικής που με την υιοθέτηση της επαγωγής ανέτρεψε τη νομοιαρχική κυριαρχία. Ο Διαφωτισμός εμφανίζεται πλέον στον 18ο αιώνα ως ένα πολύτροπο φιλοσοφικό ρεύμα. Το κύριο σε αυτό το ρεύμα είναι η ανατίμηση του αισθητού κόσμου μέσα από την «αποδόμηση των όποιων θεολογικών και φιλοσοφικών συστημάτων διαμέσου μιας διαδικασίας ανάλυσης των εμπειρικών δεδομένων». Η σύγκρουση με τη θεολογική σκέψη αποτελεί το εφαλτήριο για το ξεδίπλωμα του αναλυτικού και αντιδογματικού χαρακτήρα της φιλοσοφίας του.

Ο συγγραφέας παρακολουθεί, αναλύει και ανασυγκροτεί τη σκέψη των κορυφαίων στοχαστών του 17ου και του 18ου αιώνα αναδεικνύοντας τα κοινά σημεία και τις διαφορές τους σε τρία πρωτίτως θεμελιακά ζητήματα.

Το πρώτο αφορά τον χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης και τη σχέση της με το δίκαιο και την έννοια του κοινωνικού συμβολαίου. Εδώ διακρίνονται τρεις βασικές οπτικές: η πρώτη, που αποτυπώνεται στη θεωρία του φυσικού δικαίου του Hobbes, διαβλέπει στην επιθετικότητα της ανθρώπινης φύσης την αιτία εμφάνισης ενός κυρίαρχου (κράτος), που επιβάλλει την κοινωνική συμβίωση στους ευρισκόμενους σε ανταγωνιστικές σχέσεις ανθρώπους. Αυτή η συμβίωση δεν ερείδεται σε κάποια βαθύτερα ένστικτα κοινωνικότητας που ενυπάρχουν στη φυσική κατάσταση του ανθρώπου, αφού τα ανθρώπινα ένστικτα αποτελούν την αιτία της ανθρώπινης επιθετικότητας, αλλά είναι αποτέλεσμα της σύναψης ενός κοινωνικού συμβολαίου υποταγής των μεμονωμένων ατόμων σε έναν κυρίαρχο, που εγγυάται την ειρηνική συμβίωσή τους. Η δεύτερη οπτική (Locke) ξεκινά από την αναγνώριση μιας τάσης κοινωνικότητας ως εγγενούς στοιχείου της ανθρώπινης φύσης. Το συμβόλαιο εδώ δεν έρχεται να ελέγξει ή να υποτάξει την κοινωνία, αλλά να αξιοποιήσει την κοινωνικά προσδιορισμένη ανθρώπινη φύση. Για τον Locke, αιτία της επιθετικότητας δεν είναι η ανθρώπινη φύση αλλά συγκεκριμένα κοινωνικά δε-

δομένα, όπως το χρήμα. Ταυτόχρονα, το κοινωνικό συμβόλαιο χρειάζεται διαρκή επιβεβαίωση, αφού στηρίζεται στη συναίνεση της πλειοψηφίας. Η τρίτη οπτική είναι η κανονιστική προσέγγιση του Rousseau κατά την οποία η φυσική κατάσταση του ανθρώπου ως μια κατάσταση ειρηνικής συμβίωσης αλλοτριώνεται από την εμφάνιση της κοινωνικότητας, που αποτελεί και την αιτία της επιθετικότητας. Ο αντισυμβατικός όμως David Hume υποστηρίζει πως η εξουσία δεν είναι αποτέλεσμα συναίνεσεων, αλλά σφετερισμού ή κατάκτησης αποκαλύπτοντας τις λαθεμένες προϋποθέσεις των θεωριών του φυσικού δικαίου και του κοινωνικού συμβολαίου.

Το δεύτερο θεμελιακό ζήτημα αφορά τη διαμάχη για τον ρόλο της ηθικής ως επιστήμης που έχει ταχθεί να υπηρετεί τον άνθρωπο. Ο Διαφωτισμός, κυρίως μέσα από τη σκέψη του Locke, έρχεται σε ρήξη τόσο με τον ηθικο-θεολογικό δογματισμό, όσο και με τον ηθικό σχετικισμό. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στον τρόπο που οι Rousseau και Helvétius συνδέουν την ηθική με τη διαπαιδαγώγηση αναλύοντας τη σχέση παιδαγωγού-νομοθέτη και κυρίαρχου. Η αγωγή αποτελεί το κρίσιμο στοιχείο που μετατρέπει τον άνθρωπο σε χρήσιμο πολίτη. Οι Hume και Kant, με τη σειρά τους, απάλλαξαν την ηθική από τον ασφυκτικό εναγκαλισμό κάθε μεταφυσικο-θεολογικής επιρροής. Ο άνθρωπος οφείλει να είναι ηθικός γιατί αυτό επιτάσσουν όχι κάποιες θεϊκές εντολές αλλά οι επιταγές της ανθρώπινης επικοινωνίας και συμβίωσης. Η αντιμετώπιση του ανθρώπου ως σκοπού και όχι ως μέσου αποτελεί τον ανώτατο νόμο της κοινωνικής συμβίωσης.

Στο τρίτο θεμελιακό ζήτημα αναλύονται οι σχέσεις του Διαφωτισμού με τη θρησκεία, σχέσεις ανεπιφύλακτης αντιπαλότητας και αυθεντικής σύγκρουσης με τη λεγόμενη «εξ αποκαλύψεως» θρησκεία. Ο ντεϊσμός των *philosophes* σκόπευε στην εξασφάλιση της «γνωσιοθεωρητικής αυτοτέλειας του λογικού απέναντι στην Αποκάλυψη», χωρίς να αμφισβητείται η ύπαρξη ενός ανώτατου όντος (Voltaire) ή η ανάγκη ύπαρξής του (Kant). Ο Hume, όμως, αμφισβητεί και αυτή τη φυσική θρησκεία, αφού την αντιμετωπίζει ως έκφραση του ανθρώπινου φόβου απέναντι στο άγνωστο. Και δεν σταματά εδώ, αλλά προσδιορίζει περαιτέρω τα κοινωνικά αίτια που τη μετατρέπουν σε απαραίτητο συνοδοιπόρο του ανθρώπου στη δύσκολη πορεία της συμβίωσης.

Ο Χρύσης δεν προχωρά σε κριτική θεώρηση των αντιλήψεων της κοινωνικής φιλοσοφίας του Διαφωτισμού από σύγχρονη σκοπιά, αφού σκοπός αυτής της εισαγωγής είναι να λειτουργήσει «διαπλαστικά». Αυτή όμως η διαπλαστική προτεραιότητα δεν επιτρέπει να αποκαλυφθεί σε βάθος η ειδοποιός διαφορά του Διαφωτισμού από τα αντίπαλα φιλοσοφικά ρεύματα, διαφορά

που είναι απαραίτητη για να καθοριστεί και η σημασία του για την εποχή μας. Η ανάλυση αυτής ακριβώς της διαφοράς είναι εκείνη που ωθεί τον Jürgen Habermas να ισχυριστεί πως τα επιχειρήματα των μεταμοντέρνων κατά του Διαφωτισμού «συνιστούν ουσιαστικά μια νεο-συντηρητική πρόταση». Εν πάση περιπτώσει, παρά ή μάλλον, πιο σωστά, εξαιτίας αυτής της διαπλαστικής πλευράς, το βιβλίο του Χρύση αποτελεί έναν χρήσιμο ξεναγό στα πιο φωτεινά επιτεύγματα της ανθρωπίνης σκέψης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΙΑΚΑΝΤΑΡΗΣ

Grèce, Figures de l'altérité. *Ethnologie française*, 2005/2, Απρίλιος-Ιούνιος.

«Ελλάδα. Μορφές ετερότητας» τιτλοφορείται το αφιέρωμα στην Ελλάδα και τη «γνηνή» ελληνική εθνογραφία του γαλλικού ανθρωπολογικού περιοδικού *Ethnologie française* με την επιστημονική επιμέλεια του Jean Cuisenier και του Ευθύμιου Παπαταξιάρχη που είχε και την κύρια ευθύνη για τη σύληψη και την πραγματοποίηση του εγχειρήματος.

Το αφιέρωμα αυτό προκαταλαμβάνει θετικά τον αναγνώστη για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι ότι συνιστά μια παρουσίαση του ερευνητικού έργου που παράγεται στον ελληνικό χώρο –δειγματοληπτική και θεματικά μερική μεν, ενδεικτική όμως της δυναμικής του: δέκα έλληνες ανθρωπολόγοι εκθέτουν δείγματα της δουλειάς τους στους γάλλους αναγνώστες, ανθρωπολόγους και μη. Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με την αγγλοσαξονική ηγεμονία στην εθνογραφία του ελληνικού χώρου, όπου η παρουσία ανθρωπολόγων άλλων εθνικοτήτων, μεταξύ αυτών και των Γάλλων, είναι σχετικά περιορισμένη. Το αφιέρωμα, λοιπόν, προσφέρει μια συνοπτική μεν, διεξοδική δε επισκόπηση της ελληνικής εθνογραφίας, εστιασμένη κυρίως στις μελέτες της τελευταίας δεκαπενταετίας οι οποίες σηματοδότησαν μια νέα περίοδο στην εθνογραφία του ελληνικού χώρου, και απευθύνεται σε ένα κοινό που δεν είναι καταρχάς ιδιαίτερα εξοικειωμένο με τις μελέτες αυτές.

Η συμβολή του Παπαταξιάρχη στον τόμο συνιστά μια ενδελεχή ξενάγηση του αναγνώστη στο state of the art της πρόσφατης ελληνικής εθνογραφίας και εκτυλίσσεται με φρόντο τα ιστορικά συμφοραζόμενα της τελευταίας και τις ευρύτερες θεωρητικές και μεθοδολογικές μετατοπίσεις στην ανθρωπολογία. Σκιαγραφώντας την «πληθυντική στιγμή» της ελληνικής εθνογραφίας, ο Παπαταξιάρχης επισημαίνει τους σταθμούς που, κατά τη γνώμη του, σηματοδό-